

NRØA

Fagkomitéen for etikk

*Rapport om undervisning i Etikk og Samfunnsansvar
i norsk økonomisk-administrativ utdanning*

2013

INNHold

SAMMENDRAG	2
FORORD	3
INNLEDNING	4
1 PROBLEMBESKRIVELSE	5
1.1 BAKGRUNN	5
1.1.1 <i>Moralske og ansvarsmessige utfordringer</i>	5
1.1.2 <i>Behovet for virksomhetsetisk kompetanse og praksis</i>	6
1.2 PROBLEMSTILLING	7
2 EKSISTERENDE RAMMER	8
2.1 RETTSLIGE RAMMER	8
2.1.1 <i>Akademisk frihet og ansvar</i>	8
2.1.2 <i>Offentlig kvalitetssikring ved NOKUT</i>	9
2.1.3 <i>Universitets- og høyskolerådets anbefalinger</i>	9
2.1.4 <i>Annen lovgivning</i>	9
2.1.5 <i>Oppsummering</i>	10
2.2 NRØAS PLANVERK	11
2.2.1 <i>Bachelor-nivå</i>	11
2.2.2 <i>Master-nivå</i>	13
2.2.3 <i>PhD-nivå</i>	13
3 EKSISTERENDE UNDERVISNINGSTILBUD	14
3.1 UNDERSØKELSEN	14
3.2 RESULTATER	15
3.2.1 <i>Tilbudte grader</i>	15
3.2.2 <i>Undervisningens innhold</i>	16
3.2.3 <i>Undervisningens status og omfang</i>	17
3.2.4 <i>Undervisningens struktur</i>	19
3.2.5 <i>Lærekrefter</i>	20
3.2.6 <i>Institusjonenes egenvurdering</i>	20
4 ANBEFALINGER	22
4.1 VIRKSOMHETSETISK KOMPETANSE	22
4.1.1 <i>Kompetansens generelle karakter</i>	22
4.1.2 <i>Betingelser for virksomhetsetisk kompetanse</i>	23
4.2 LÆRINGSMÅL	24
4.2.1 <i>Bachelor-nivå</i>	24
4.2.2 <i>Master-nivå</i>	26
4.2.3 <i>PhD-nivå</i>	27
4.3 IMPLEMENTERING	28
4.3.1 <i>Undervisningens status</i>	28
4.3.2 <i>Undervisningens omfang</i>	29
4.3.3 <i>Undervisningens struktur</i>	29
4.3.4 <i>Undervisningsformer</i>	32
4.3.5 <i>Lærekrefter</i>	34
KILDER OG BIBLIOGRAFI	35

Sammendrag

Hovedformålet med denne rapporten er å legge frem anbefalinger når det gjelder undervisningen i etikk og samfunnsansvar innen det økonomisk-administrative feltet. Rapporten munner ut i en anbefaling både mht. kompetanse, læringsmål og implementering på alle nivåer, dvs. både BA-, Master- og PhD-nivå. På BA-nivå anbefaler vi en mer omfattende og detaljert læringsutbyttebeskrivelse; at emnet forblir obligatorisk; at det gjøres til et nytt hovedfagområde; at omfanget blir minst 7,5 studiepoeng og at det både tilbys både som eget kurs og som integrert i andre fag. På Master-nivå anbefaler vi en mer omfattende og detaljert beskrivelse. Også her anbefaler vi å gjøre etikk og samfunnsansvar obligatorisk, og at omfanget blir minimum 5 studiepoeng. Dette kan tilbys som et eget kurs og integrert i andre fag. På PhD-nivå anbefaler vi undervisning i profesjonsetikk . Dette anbefaler vi som et obligatorisk kurs på minimum 2,5 studiepoeng, og dette kan tilbys som et eget kurs eller det kan integreres i et kurs i forskningsetikk.

Forord

Høsten 2011 vedtok Nasjonalt Råd for Økonomisk-Administrativ Utdanning (NRØA) å nedsette en komité for å se nærmere på etikk- og samfunnsansvarsundervisningen innen det norske økonomisk-administrative feltet. Foreliggende rapport er frukten av komitéens arbeid

Komitéen har arbeidet på to hovedsakelige måter. For det første har det vært gjennomført en rekke arbeidsmøter, både ansikt til ansikt og via Skype. For det andre har enkeltmedlemmer og mindre arbeidsgrupper innad i komitéen arbeidet med de ulike delene av rapporten mellom arbeidsmøtene. Resultatene av dette arbeidet har deretter blitt drøftet og bearbeidet i komitémøtene, for å sikre at rapportens innhold og utforming ble helhetlig og med god intern sammenheng.

Komitéens innledet sitt arbeid med å fortolke mandatet fra NRØA og operasjonalisere dette med hensyn til hvordan rapporten burde utformes. Det ble lagt vekt på at den skulle inneholde (1) komitéens mandat og rapportens formål, (2) en grundig redegjørelse for det problembildet man står overfor med hensyn til etikk og samfunnsansvar i næringsliv, samfunnsliv og akademia, (3) en kartlegging av den nåværende situasjonen både med hensyn til hvilke rammer som er lagt for undervisning i disse fagområdene, og hva som faktisk tilbys av undervisning ved norske utdanningsinstitusjoner som tilbyr økonomisk-administrativ utdanning, og (4) anbefalinger for utforming og innføring av undervisning i etikk og samfunnsansvar på bachelor-, master- og doktorgradsnivå.

Etter å ha fastlagt rammene for arbeidet og de innholdsmessige valgene for rapporten, ble det gjennomført et kartleggings- og datainnsamlingsarbeid. Dette inkluderte for det første en kartlegging av gjeldende rammer for undervisning, læreplaner mm. for økonomisk-administrativ utdanning, samt relevante juridiske og politiske føringer. For det andre gjennomførte komitéen en spørreundersøkelse blant NRØAs medlemsinstitusjoner for å kartlegge nåværende, så vel som planlagte, undervisningstilbud i etikk og samfunnsansvar, samt institusjonenes egenvurdering av disse.

Anbefalingene som presenteres i rapporten er fremkommet gjennom flere runder med grundige diskusjoner i komitéen. En tidlig versjon av rapporten ble presentert på NRØA-møtet i København 14. oktober. Basert på tilbakemeldingene under møtet er rapporten blitt delvis revidert.

Komitéen stiller seg samlet bak rapporten.

Erik Friis-Fæhn, HiOA

Øystein Nystad, UiN

Sveinung Jørgensen, HiL

Lars Jacob Tynes Pedersen, NHH

Niklas Kreander, HiT

Tom Skauge, HiB

Tarjei Mandt Larsen, UiS (leder)

Stavanger, 12. desember 2013

INNLEDNING

Følgende rapport legger til grunn at etikk- og samfunnsansvarsundervisningen innen Økad-feltet bør ha som hovedsiktemål å styrke studentenes virksomhetsetiske kompetanse, forstått som deres evne til å identifisere, analysere og håndtere de spesielle moralske og ansvarsmessige utfordringer som knytter seg til private og offentlige virksomheters drift.

En slik styrking er viktig av minst tre grunner. Den er først og fremst moralsk viktig: Uten en godt opparbeidet og individuelt forankret etisk kompetanse vil virksomheter vanskelig kunne forvalte sin ofte store samfunnsmessige makt og innflytelse på en moralsk forsvarlig måte. Men den er dermed også instrumentelt viktig. I dagens situasjon, hvor næringslivet møter stadig sterkere krav om moralsk ansvarlighet, og hvor manglende oppfyllelse av slike krav i tiltagende grad eksponeres i media, vil virksomheter som ikke driver på en måte som tåler dagens lys lett kunne bli strategisk og økonomisk skadelidende. Endelig vil, eller burde, en styrking av studentenes virksomhetsetiske kompetanse også være av betydning for dem personlig.

Rapporten faller i fire deler. I den første gir vi en beskrivelse av problemet vi har betraktet det som vårt hovedmandat å adressere, og bakgrunnen for dette. I den andre presenterer vi de eksisterende rammer og planer en adekvat adressering av dette problemet må forholde seg til. I den tredje gir en beskrivelse av dagens undervisningstilbud på alle nivåer, og i den fjerde presenterer vi våre anbefalinger.

1 PROBLEMBESKRIVELSE

I denne delen presenterer vi bakgrunnen for problemstillingen vi har sett det som vårt hovedmandat å skulle besvare (1.1), samt denne problemstillingen selv (1.2).

1.1 Bakgrunn

1.1.1 *Moralske og ansvarsmessige utfordringer*

Som samfunn står vi overfor en rekke utfordringer som krever at undervisningssektoren evner å gi studentene kompetanse i å identifisere, analysere og håndtere samfunnsmessige og miljømessige problemer, og virksomheters rolle i å skape så vel som å løse disse. Utdanninger innenfor økonomi og administrasjon har en viktig funksjon som kanal for formidling av forskning til virksomheter, og utdanning av kandidater som skal arbeide for og med disse virksomhetene. Det er i den forbindelse svært viktig å gi studentene en ballast som setter dem i stand til å reflektere over grunnspørsmålene knyttet til etisk forsvarlig og samfunnsansvarlig drift. De samfunnsmessige og miljømessige utfordringene samtidens virksomheter står overfor, er av både økonomisk, sosial og juridisk karakter, og de krever nye typer kompetanse hos studentene som skal være med på å håndtere dem. Dette krever tilpasninger i utdanningsprogrammene for å sikre at dette behovet dekkes.

En rekke utviklingstrekk kan være med på å aktualisere problemstillingen. Vi lever i en krisetid. Finanskrisen har ført til at man stiller spørsmål ved den etiske gehalten til store finansinstitusjoner og produktene de leverer. Dette skyldes ikke minst den betydelige påvirkningen finansmarkedene har både på samfunn og miljø. Fremveksten av bærekraftige og sosialt ansvarlige investeringer er eksempler på etisk relevante utviklingstrekk i finanssektoren, mens den omfattende kritikken som fortsatt rettes mot finansinstitusjoner viser at mye arbeid gjenstår for å legitimere sektoren overfor samfunnet. Blant de mange innvendingene som reises både nasjonalt og internasjonalt mot finanssektoren er at næringen er basert på en grådighetskultur, hvor man maksimerer enkeltindividets utbytte på bekostning av fellesskapets verdier. Grådighetskultur og utfordringer med uetisk atferd forekommer i flere sektorer, for eksempel i byggebransjen, energiindustrien, servicesektoren og annen arbeidsintensiv virksomhet.¹

De stadig mer presserende miljøproblemene er et annet fremtredende eksempel på en krisesituasjon som er skapt av individers og bedrifers atferd, og som følgelig får konsekvenser for hvordan vi vurderer at individer og bedrifter bør handle for å løse problemet.² Man står ovenfor etiske utfordringer vedrørende blant annet klimautfordringer, tap av biodiversitet, økende vannmangel, forurensning og

---

¹ Se for eksempel Haakas og Gedde-Dahl.(2013) angående byggebransjen og Tonge, Greer og Lawton (2003) og *The Economist* 17.1.2002 om Enron (energiindustrien). Se Burchell (2008) for flere eksempler i andre bransjer.

² I Stortingsmelding 21 (2011-2012) vedrørende Norsk klimapolitikk finner vi i innledningen: «Klimaproblemet er sammen med bekjempelsen av sult og fattigdom blant de aller største utfordringene verden står ovenfor. Det er særlig industrilandene som har bidratt til at konsentrasjonen av CO₂ i atmosfæren nå ligger nærmere 40 % over før-industrielt nivå.»

energikrise. På relativt kort tid er den økonomiske aktiviteten på kloden mangedoblet, og det samme er konsekvensene av denne (Gardner, 2010).

Et tredje utviklingstrekk som synliggjør etikkens relevans i økonomi- og administrasjonsfagene er den stadig mer globaliserte virkeligheten bedrifter opererer i, som særlig er kjennetegnet ved at verdikjeder blir mer komplekse. Dette skaper behov for mer transparens, for å sikre at det sosiale og miljømessige fotavtrykket til bedrifter ikke er urimelig stort. Når gjennomskiktigheten til verdikjedene trues, legges det til rette for økonomisk kriminalitet i form av korrupsjon, hvitvasking, underslag eller annen svindel, samtidig som bedrifter utnytter smutthull og manglende reguleringer for å unndra seg skatter og avgifter, eller ved å utnytte innsatsfaktorer som ansatte og naturressurser på urimelige måter. En slik utvikling i retning av økt kompleksitet, tilsier at behovet for helhetstenking og ansvarlighet blir større.

Til sist kan det nevnes at nye teknologier med stor påvirkning på samfunn og miljø også skaper behov for etisk bevissthet og kompetanse. Med makt (påvirkningsevne) følger ansvar, og når vår teknologiske påvirkningsevne på samfunn og miljø øker, øker også behovet for etisk refleksjon og vurdering rundt dette.

Mange av de beslutninger som tas har moralske utfordringer som stiller krav til ansvarliggjøring både for individer, i organisasjonen og for samfunnet. En klargjøring av hva dette ansvaret består i og hvor langt det strekker seg, fordrer en forståelse av det etiske grunnlaget for økonomisk teori og praksis. Økonomiske, sosiale og miljømessige hensyn må sees i sammenheng på tvers av ulike beslutningsområder. Det er derfor viktig å ha kompetanse til å vurdere og handle på bakgrunn av bedrifters samfunns- og miljøansvar lokalt, nasjonalt og globalt. Virksomhetsetisk kompetanse er således en nødvendig forutsetning for å ivareta økonomiske, økologiske og kulturelle verdier og for å skape en livskraftig fremtid.

1.1.2 Behovet for virksomhetsetisk kompetanse og praksis

Studenter innen økonomisk-administrative utdanninger blir i stor grad utdannet til å bli beslutningstakere i bedrifter og andre organisasjoner. Økad-kandidater besitter mange og viktige posisjoner i vårt samfunn. Konsekvensene av handlingene de utfører er mange – det være seg i offentlig forvaltning, organisasjoner eller i næringslivet. I tillegg kommer mange av dem i posisjoner hvor de er med på å påvirke strukturene som deres medborgere handler innenfor, for eksempel gjennom å påvirke eller skape reguleringer, lovgivning og institusjoner. Denne tosidige påvirkningen som Økad-kandidater har på samfunnet er svært omfattende, og medfører et betydelig ansvar. Dette fordrer at deres etiske bevissthet og kompetanse styrkes som del av utdanningen.

Det blir i tiltagende grad stilt spørsmål ved hvorvidt det kan være vesentlige mangler ved utdanningen til dagens ledere. Dette temaet har vært løftet frem både i tidsskrifter som *The Economist* og i dagspressen, og har vært gjenstand for diskusjon i fagtidsskrifter innenfor managementfeltet.³

---

³ Ikke minst var Sumantra Ghoshals velkjente artikkel «Bad Management Theories Are Destroying Good Management Practices» (2005) sentral i å rette et kritisk blikk mot handelshøyskolens innhold og undervisning, og å tilskrive handelshøyskolene deler av skylden for uetiske praksiser og skandaler i næringslivet.

Kritikken som har vært rettet mot økonomifaget, er at det er enøyd. Med dette menes at økonomisk teori er orientert mot å fremme lønnsomhet, men i mindre grad har tatt høyde for hvordan bedrifter kan fatte ansvarlige og etisk forsvarlige valg. Det er behov for at Økad-kandidater har en slik dobbelkompetanse – at de er i stand til å fatte økonomisk velbegrunnede valg, men at de samtidig er i stand til å vurdere valgalternativene sine fra etiske ståsted, og la dette spille inn i beslutningen som fattes.

Globale megatrender med hensyn til energi, miljø og bærekraft, samt fremvoksende økonomier som sikter mot å løfte millioner av mennesker ut av fattigdom, vil medføre omfattende endringer i fremtidens økonomi. I denne sammenheng vil samspillet mellom økonomisk, miljømessig og sosial ytelse være sentralt. Dette tilsier at det trengs en økonomiutdanning som setter studenter i stand til å se sammenhengene mellom økonomiske, sosiale og miljømessige utfall, og bedrifters rolle i å minimere skadevirkninger og fremme positive påvirkninger på disse.

Den økonomisk-administrative utdanningen må utformes på en måte som gjør at den reflekterer kunnskapsbehovet som det beskrevne utfordringsbildet medfører både for individer, organisasjoner og samfunn. Ut fra de problemstillinger som er beskrevet ovenfor, vil vi derfor utlede noen spesifiserte problemstillinger som vi ser som vårt mandat å besvare.

1.2 Problemstilling

I lys av det ovenstående har vi sett det som vårt hovedmandat å skulle besvare følgende overordnede problemstilling: Hvilken karakter bør undervisningen i etikk og samfunnsansvar i økonomisk-administrativ utdanning ha dersom denne skal kunne gi et bidrag når det gjelder å møte de moralske og ansvarsmessige utfordringer privat og offentlig virksomhet i dag står overfor?

Denne problemstillingen har vi spesifisert i form av tre spørsmål, som vil danne utgangspunkt for de anbefalinger vi legger frem i Del 4:

- (1) Hvilken *kompetanse* bør undervisningen i etikk og samfunnsansvar på de ulike nivåer sikte mot å gi studentene?
- (2) Hvilke *læringsmål* bør undervisningen ha for at den best skal kunne gi studentene denne kompetansen?
- (3) Hvordan bør undervisningen *implementeres* for at disse målene best skal kunne oppnås?

2 EKSISTERENDE RAMMER

I denne delen beskriver vi de eksisterende rammer for undervisning i etikk og samfunnsansvar på de ulike nivåer. Vi ser først på relevante rettslige rammer (2.1) og deretter på NRØAs planverk (2.2).

2.1 Rettslige rammer

2.1.1 Akademisk frihet og ansvar

Universitets- og høyskoleloven av 1. april 2005 nr. 15 gir det rettslige grunnlag for universitetenes og høyskolenes aktiviteter. Deres formål er først og fremst å «fremme og verne akademisk frihet», jf uhs1 § 1-5.

Bestemmelsens første ledd presiserer for øvrig at:

Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og utøves i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.

Den akademiske og institusjonelle friheten må utøves innenfor disse rammene. Lovens § 1-5 annet ledd angir friheten positivt på følgende måte:

Universiteter og høyskoler har ellers rett til å uforme sitt eget faglige og verdimeslige grunnlag innenfor de rammer som er fastsatt i eller i medhold av lov.

Den akademiske friheten er ytterligere presisert i de påfølgende ledd, i første omgang for institusjonene, og dernest for den enkelte lærer eller forsker.

Når det gjelder institusjonene presiseres det blant annet at «universiteter og høyskoler kan ikke gis pålegg eller instruksjoner om ... læreinnholdet i undervisningen og innholdet i forskningen ...», jf § 1-5 tredje ledd. Når det gjelder den enkelte lærer eller forsker presiseres det at «den som gir undervisning ved institusjon under denne lov har et selvstendig faglig ansvar for innhold og opplegg av denne innenfor de rammer som institusjonen fastsetter eller som følger av lov ...», jf fjerde ledd.

I NOU 2006:19 om akademisk frihet er forholdet mellom individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov nærmere analysert og drøftet.

I tillegg til at den enkelte undervisningsansvarlige har et selvstendig ansvar for innholdet i undervisningen, pålegges institusjonene ansvar for å ha «et tilfredsstillende internt system for kvalitetssikring», jf uhs1 § 1-6. Herunder faller blant annet regler for undervisning og veiledning.

Det er gitt en rekke forskrifter om høyere utdanning og om enkeltinstitusjoner og utdanninger. En sentral forskrift er om krav til mastergrad av 1. desember 2005 nr. 1392. For økonomiutdanningen spesielt foreligger forskrift av 27. juni 2012 nr. 687 om rammeplan for bachelor i regnskap og revisjon. Denne setter bl.a. krav til læringsutbytte hvor det er beskrevet

under generell kompetanse at Kandidaten har innsikt i miljømessige, samfunnsmessige og økonomiske konsekvenser av tjenester og løsninger innenfor sitt fagområde og kan sette disse i et samfunnsnyttig og etisk perspektiv ....

Det er også gitt forskrifter av 10. juni 2004 nr. nr. 4887, 4887 og nr. 4888 om bachelordelen av den femårige siviløkonomutdanningen, masterstudiet i økonomi og administrasjon og om masterstudiet i regnskap og revisjon henholdsvis, ved Norges Handelshøyskole. Til sammenligning foreligger også forskrift 28. januar 2010 nr. 1072 om opptak, studier og eksamen ved Handelshøyskolen BI.

2.1.2 Offentlig kvalitetssikring ved NOKUT

Lovens kapittel 2 oppretter et nasjonalt organ for kvalitet i høyere utdanning - NOKUT. Dette skal være *«et faglig uavhengig statlig forvaltningsorgan»*, jf uhsl § 2-1 første ledd.

Dets formål er blant annet *«å føre tilsyn med kvaliteten i høyere utdanning ..., og å stimulere til kvalitetsutvikling som sikrer et høyt internasjonalt nivå i utdanningstilbudene ...»*, jf bestemmelsens annet ledd. I forskrift av 1. februar 2010 nr. 90 om kvalitetssikring og kvalitetsutvikling i høyere utdanning og fagskoleutdanning har Kunnskapsdepartementet gitt nærmere regler om NOKUTs myndighetsutøvelse.

Kunnskapsdepartementet har videre gitt forskrift av 8. september 2005 nr. 1040 om akkreditering, evaluering og godkjenning etter lov om universiteter og høyskoler. Myndigheten utøves av NOKUT.

2.1.3 Universitets- og høyskolerådets anbefalinger

Universiteter og høyskoler som omfattes av loven kan også være medlemmer av Universitets- og Høgskolerådet. Av rådets vedtekter av 8. mai 2000 (sist endret 26. mai 2010) § 1 fremgår at det er et samarbeidsorgan som skal bidra til å utvikle og fremme høyere utdanning, forskning og formidling. Samarbeidet i UHR skal ikke gripe inn i institusjonenes myndighetsområde slik dette er fastsatt i lov og forskrift. Vedtak i rådets organer og utvalg har derfor normalt form av tilråding.

Formålet er nærmere presisert i vedtektene § 2, og omfatter blant annet å være et forum for erfarings- og informasjonsutveksling og å legge til rette for eller etablere faglige møteplasser for å videreutvikle nasjonal faglig koordinering.

UHR har videre fastsatt et standardreglement for nasjonale råd av 21. november 2005, sist endret 3. februar 2011. Av reglementet § 2 fremgår blant annet at fagrådene skal drøfte og gi råd om nasjonal koordinering og samordning av forskning og utdanning innen sine fag, og *«drøfte og uttale seg om saker av felles interesse, særlig forskerutdanning, studieplaner, faglig innhold, faglig kvalitet og kvalitetssikring .. »*.

2.1.4 Annen lovgivning

Etterlevelse og effektivisering av lovgivning generelt på sentrale samfunnsområder er i betydelige grad avhengig av både lojalitet, respekt og kunnskap fra økonomisk utdannede fagfolks side. Det gjelder

sentrale bestemmelser om økonomisk kriminalitet i straffeloven, særskilte straffebestemmelser i skatte- og avgiftslovgivningen, samt i regnskapslovgivningen i vid forstand og i hvitvaskingsloven. Hertil kommer også ulike former for markedsreguleringslover, selskaps- og finanslovgivning, kjøpslovgivning, arbeidsmiljø-, forbruker- og miljølovgivning. Tilsvarende hensyn og krav om lojalitet og kunnskap gjelder tilsvarende overfor avtaleparter i en hver privatrettslig og offentligrettslig relasjon.

Det gjelder fra og med 2013 en ny bestemmelse § 3-3 c i lov av 17. juli 1998 nr. 56 om årsregnskap som fastslår at:

Store foretak skal redegjøre for hva foretaket gjør for å integrere hensynet til menneskerettigheter, arbeidstakerrettigheter og sosiale forhold, det ytre miljø og bekjempelse av korrupsjon i sine forretningsstrategier, i sin daglige drift og i forholdet til sine interessenter. Redegjørelsen skal minst inneholde opplysninger om retningslinjer, prinsipper, prosedyrer og standarder foretaket benytter for å integrere de nevnte hensynene i sine forretningsstrategier, i sin daglige drift og i forholdet til sine interessenter. Foretak som har retningslinjer, prinsipper, prosedyrer og standarder som nevnt skal i tillegg opplyse om hvordan foretaket arbeider for å omsette disse til handling, gi en vurdering av resultatene som er oppnådd som følge av arbeidet med å integrere hensynene som er nevnt i første punktum i sine forretningsstrategier, i sin daglige drift og i forholdet til sine interessenter, og opplyse om forventninger til dette arbeidet framover.

Det gjelder nå å utvikle konkret kunnskap som gjør at bedriftene på en hensiktsmessig måte både kan utføre og rapportere om adferd som fremmer intensjonene til lovverket. Det må legges til grunn at bedriftene ikke vil være i stand til å realisere slike selvvalgte videregående etiske standarder uten at de samtidig er bevisst på å ivareta sitt ansvar i forhold til lovverket.

For øvrig er det grunn til å nevne forskningsetikkloven av 30. juni 2006 nr. 56. Loven oppretter nasjonale forskningsetiske komiteer som skal dekke samtlige fagområder, for all forskning både i offentlig og privat regi.

2.1.5 Oppsummering

Det rettslige og institusjonelle rammeverket gir ikke uttrykkelige føringer med hensyn til opplæring i etikk. Det stilles imidlertid krav av etisk karakter knyttet til forskning og undervisning, til kvalitet - herunder om et høyt internasjonalt nivå - og til ansvarsfordeling mellom institusjon og den enkelte forsker og lærer.

Det må understrekes at vesentlige etiske verdier er nedfelt i lovgivningen generelt, og at etterlevelse og effektivisering av lovgivningen på sentrale samfunnsområder er avhengig av lojalitet, respekt og kunnskap hos økonomisk skolerte aktører. Innføringen av krav om redegjørelse for et selvstendig, utvidet samfunnsansvar viser at etiske hensyn vil få en stadig mer sentral betydning, både i undervisning, forskning og ikke minst i praksis.

Det stilles også krav til forskningsetikk, og implisitt til formidling av de forskningsetiske og fagetiske prinsipper som gjelder på de respektive fagområder.

Det er overlatt til universiteter og høyskoler å sikre at undervisning og forskning holder et høyt faglig nivå, og at aktivitetene både fremmes og (videre-)utvikles. Den enkelte forsker og lærer har et selvstendig ansvar for innhold og opplegg av undervisning i det enkelte fag, innenfor de rammer som institusjonen fastsetter.

Det er grunn til å understreke at institusjonenes ansvar for undervisning og forskning, i henhold til Universitets- og høyskoleloven § 1-5 første ledd, ikke bare skal utøves i samsvar med anerkjente vitenskapelig og pedagogiske prinsipper - men også med etiske. Denne formuleringen forplikter.

2.2 NRØAs planverk

2.2.1 Bachelor-nivå

NRØAs *Plan for Bachelor i økonomi og administrasjon* (BA-planen) av 2011 stiller krav om minst 5 studiepoengs undervisning i etikk og samfunnsansvar på Bachelor-nivå (ss. 3-4). Fagområdet etikk og samfunnsansvar defineres i planen som å tilhøre det økonomisk-administrative fagfeltet, som det stilles krav om minst 120 poeng undervisning innenfor. Området gis imidlertid ikke status av å være et såkalt hovedfagområde innen feltet, som kun regnes som å omfatte fire slike områder: Bedriftsøkonomisk Analyse, Administrasjonsfag, Samfunnsøkonomi og Metodefag.

For hvert av de fire hovedfagområdenes del presenterer planen både en såkalt overordnet og en mer spesifikk læringsutbyttebeskrivelse. Når det gjelder etikk og samfunnsansvar, presenterer den kun en beskrivelse av sistnevnte type. Om innholdet i undervisningen sies det der innledningsvis følgende:

Det skal være undervisning i etikk og samfunnsansvar (corporate social responsibility). Studentene skal gis kunnskap om grunnleggende etiske prinsipper og trening i å anvende disse prinsippene på praktiske problemstillinger knyttet opp mot det økonomisk-administrative området. Studentene skal videre få en forståelse av hva det vil innebære for en virksomhet å ta samfunnsansvar (s. 19).

Om undervisningens omfang og struktur heter det videre:

Temaet skal ha et omfang på minimum 5 studiepoeng. Det anbefales at etikkundervisningen organiseres som et selvstendig emne, men den kan eventuelt integreres i andre emner også i de obligatoriske. Det enkelte studiested avgjør selv hvor og hvordan det gjøres. Det skal dog uansett være en egen dedikert undervisningssekvens i etikk på minimum 2 studiepoeng; for å sikre at alle kandidatene kjenner de grunnleggende etiske prinsippene og for å legge til rette for etisk refleksjon i de andre emnene. Studentene skal da prøves i etikkdelen av emnet. Alternativt kan undervisningen gis som en del av ex. phil. / ex. fac (s. 19)

Beskrivelsen avsluttes med en mer konkret angivelse av læringsmål:

Studentene skal:

- *kjenne til sentrale etiske retninger; som for eksempel etisk egoisme, utilitarisme, pliktetikk, dydsetikk og diskursetikk*
- *kjenne til sentrale problemstillinger rundt samfunnsansvar; som for eksempel interessentteori, den tredelte bunnlinjen, ansvarshierarkiet, samfunns- og miljøansvar, miljøledelsessystemer (som Miljøfyrtårn, EMAS, ISO og Svanemerket) og flerkulturell integrasjon*
- *være i stand til å bruke teori om samfunnsansvar forankret i etiske begreper, teorier og modeller for å identifisere og foreslå begrunnede løsninger på etiske og miljømessige problemstillinger*
- *utvikle selvstendig kritisk tenkning som gir bevissthet om hvordan valg av teoretisk perspektiv påvirker håndteringen av etiske dilemma (s. 19).*

I tillegg til det den egne læringsutbyttebeskrivelse sier, finnes det også fire korte referanser til undervisning i etikk og samfunnsansvar i læringsutbyttebeskrivelsen for Administrasjonsfag. I beskrivelsen under «Markedsføring» heter det der at:

Studentene skal ha kunnskap om og kunne anvende sentrale modeller og teorier innen etikk, miljø og samfunnsansvar (s. 11).

Og i beskrivelsen under «Organisasjon og Ledelse» sies det først at:

Studentene skal ha kunnskap om etiske dilemmaer i organisasjonssammenheng (s. 12).

Og videre:

Studentene skal også kunne reflektere omkring organisasjoners etiske dilemmaer og samfunnsansvar(s. 12).

Endelig, i beskrivelsen under «Foretaksstrategi» fremholdes det at:

Studentene skal ha kunnskap om samfunnsansvar og etikk (s. 13).

Alt i alt er BA-planen altså forholdsvis utførlig med hensyn til etikk og samfunnsansvar. Den gir beskrivelser av undervisningens status (obligatorisk), omfang (5 studiepoeng), anbefalte struktur (selvstendig emne) og nærmere innhold (læringsmålene).⁴

---

⁴ NRØAs Plan for Bachelor i økonomi og administrasjon – profilering regnskapsfører av 2013 føyer ikke noe til dette bildet.

2.2.2 Master-nivå

NRØAs *Plan for toårig masterstudium i økonomi og administrasjon* (MA-planen) av 2012 sier langt mindre om etikk og samfunnsansvar. Det mest omfattende finnes i form av et krav under punktet «Generelle krav til studiet»:

Studiet skal oppøve studentenes evne til etisk refleksjon og vurdering av samfunnsansvar i situasjoner knyttet opp mot det økonomisk-administrative fagområdet (s. 4).

Det eneste som finnes ut over dette opptrer under punktet «Generell Kompetanse» i læringsutbyttebeskrivelsen:

Kandidaten kan analysere relevante fag-, yrkes- og forskningsetiske problemstillinger (s. 2).

MA-planen er altså langt mindre omfattende enn BA-planen når det gjelder etikk og samfunnsansvar. Til forskjell fra sistnevnte sier den ingenting om undervisningens omfang (antall studiepoeng), status (obligatorisk/valgfri), struktur (selvstendig emne/integrert i andre emner) eller nærmere innhold (læringsutbyttebeskrivelser). I tillegg kommer at de krav som formuleres under punktet «Generelle krav til studiet» kun har status av generelle anbefalinger.

Som vil komme tilbake til i forbindelse med våre anbefalinger i Del 4, finner vi denne mangelen på beskrivelser uheldig. Mye av forklaringen er utvilsomt at MA-planen generelt skal gi stort rom for individuell variasjon i implementering ved den enkelte institusjon. Vi vil imidlertid hevde at dette hensynet, viktig som det er, ikke behøver å utelukke utarbeidelse av langt mer omfattende og forpliktende beskrivelser av undervisningen i etikk og samfunnsansvar.

2.2.3 PhD-nivå

NRØA har per i dag ikke utarbeidet noen planer for undervisning på PhD-nivå innen det økonomisk-administrative feltet.

3 EKSISTERENDE UNDERVISNINGSTILBUD

I denne delen gir vi en beskrivelse av det eksisterende undervisningstilbudet i etikk og samfunnsansvar ved norske høyskoler og universiteter. I Del 1 gjorde vi rede for problemstillingen man står overfor – hvordan bør undervisning i etikk og samfunnsansvar i økonomisk-administrativ utdanning utformes og integreres i utdanningsprogrammene gitt de føringene og rammebetingelsene som er lagt. I denne delen tar vi for oss hva som faktisk gjøres per i dag ved utdanningsinstitusjonene som tilbyr økonomisk-administrativ utdanning.

I det følgende gjør vi først rede for resultatene fra en spørreundersøkelse som ble gjennomført blant utdanningsinstitusjonene som er medlemmer i NRØA vedrørende undervisningstilbudet deres innenfor etikk og samfunnsansvar. I undersøkelsen kartlegges både hvilket undervisningstilbud institusjonene har innenfor etikk og samfunnsansvar, hvordan dette er integrert i utdanningsprogrammene, hvordan institusjonene selv vurderer sin nåværende løsning, og hvilke visjoner de eventuelt har for videreutvikling av tilbudet. Flesteparten av utdanningsinstitusjonene besvarte undersøkelsen, og dette gir oss et godt grunnlag for å tegne et bilde av den nåværende situasjonen. Videre vil vi på bakgrunn av dette diskutere hvordan etikk og samfunnsansvar som undervisningsområde avgrenses, samt hvilke eksisterende modeller for integrering av etikk og samfunnsansvar som foreligger i norsk økonomisk-administrativ utdanning i dag. Dette danner bakteppe for våre videre vurderinger i rapporten.

3.1 Undersøkelsen

Spørreundersøkelsen blant utdanningsinstitusjonene ble gjennomført våren 2013 ved hjelp av nettbaserte spørreskjema. Undersøkelsen ble sendt til alle medlemsinstitusjonene i NRØA. I de fleste tilfeller ble enten undervisningsansvarlig ved institusjonen eller fagansvarlig for etikk og/eller samfunnsansvar tilskrevet. I tabell 3.1. vises en oversikt over institusjonene som har besvart undersøkelsen:

Norges Handelshøyskole
Høgskolen i Bergen
Høgskolen i Sogn og Fjordane
Høgskolen i Molde
Høgskolen i Finnmark
Høgskolen i Vestfold
Høgskolen i Harstad
Høgskolen i Buskerud
Høgskolen i Stord og Haugesund
Høgskolen i Ålesund
Høgskolen i Nord-Trøndelag
Høgskolen i Telemark
Høgskolen i Sør-Trøndelag
Høgskolen i Østfold
Høgskolen i Lillehammer

Universitetet i Stavanger
Universitetet for Miljø og Biovitenskap
Universitetet i Nordland
Universitetet i Tromsø

Tabell 3.1 Oversikt over institusjonene som besvarte spørreundersøkelsen

Den relativt høye svarprosenten gjør at resultatene som presenteres i det følgende gir et godt bilde av tilbudet blant norske utdanningsinstitusjoner. Utvalget må sees på som representativt, og det dekker både større og mindre utdanningsprogrammer, samt institusjoner som tilbyr både undervisning i etikk og samfunnsansvar på alle nivåer (Bachelor, Master og PhD).

3.2 Resultater

I det følgende gjør vi rede for resultatene fra undersøkelsen. Vi presenterer disse på følgende måte. Først gir vi en oversikt over hvilke grader som tilbys ved institusjonene. Deretter tar vi for oss undervisningens innhold, dens status og omfang, dens struktur, samt hvilke lærekrefter som bidrar til den. Til sist presenterer vi institusjonenes egenvurdering av nåværende tilbud i etikk og samfunnsansvar og utformingen av dette.

3.2.1 Tilbudte grader

Institusjonene som har besvart spørreundersøkelsen tilbyr økonomisk-administrativ utdanning på flere nivåer. Samtlige av institusjonene tilbyr bachelorutdanning, de fleste tilbyr masterutdanning og noen tilbyr doktorgradsutdanning.

19 av institusjonene rapporterer at de tilbyr bachelor i økonomi og administrasjon. I tillegg tilbys bachelorgrader i (1) økonomi og ledelse, (2) regnskap og revisjon, (3) internasjonal markedsføring, (4) ledelse, (5) jus og ledelse, (6) samfunnsøkonomi, (7) eiendomsmegling eller eiendomsutvikling, (8) turisme og ledelse, (9) innovasjon og entreprenørskap, (10) handel, service og logistikk, (11) rettsvitenskap, (12) informasjonssystemer og (13) informatikk.

15 av institusjonene tilbyr mastergradsutdanning. 6 av institusjonene tilbyr masterutdanning i økonomi og administrasjon (herunder siviløkonomstudiet). I tillegg tilbys mastergrader i (1) regnskap og revisjon, (2) organisasjon og ledelse, (3) logistikk og samfunnsendring, (4) innovasjon og ledelse, (5) ledelse, innovasjon og marked, (6) forretningsutvikling og entreprenørskap, (7) samfunnsøkonomi, (8) internasjonal business og markedsføring, (9) ledelse av teknologi, (10) kunnskapsledelse, (11) offentlig administrasjon, (12) innovasjon, entreprenørskap og teknologiledelse, (13) entreprenørskap og innovasjon, (14) energiledelse, (15) økologisk økonomi og (16) Executive MBA.

8 av institusjonene tilbyr doktorgradsutdanning. Det tilbys doktorgradsutdanning i (1) bedriftsøkonomi, (2) samfunnsøkonomi, (3) innovasjon i tjenesteyting i offentlig og privat sektor, (4) logistikk og (5) økonomisk styring.

3.2.2 Undervisningens innhold

Det varierer i betydelig grad hvilke(n) type kurs som omfatter etikk og samfunnsansvar, og hva navnet på kurset er. Dette gir en indikasjon på både innholdet i og formålet med kurset, og henger således sammen med spørsmål som behandles senere i rapporten, om hvilken type substans kurs i etikk og samfunnsansvar bør inneholde. Her er en oversikt over kursnavnene ved de ulike institusjonene:

Etikk	Bachelor
Introduksjon til etikk	Bachelor
Citizenship, etikk og samfunnsansvar	Bachelor
Økonomi og etikk	Bachelor
Kommunikasjon og etikk	Bachelor
Etikk og corporate social responsibility	Bachelor
Sustainability management	Bachelor
Verdibasert ledelse	Bachelor
Etikk og samfunnsansvar	Bachelor
Organisasjon 2 og etikk	Bachelor
Examen philosophicum	Bachelor
Introduksjonskurs i etikk	Bachelor
Økonomi og psykologi	Bachelor
Frontiers of Business Ethics	Bachelor
Accounting Ethics	Bachelor
Bedriftens samfunnsansvar	Master
Virksomhetsstyring	Master
Business ethics	Master
Global Aspects of Climate Change and Ethical Challenges	Master
Etisk handling	Master
Environmental responsibility	Master
Corporate social responsibility	Master
Philosophy, Ethics and Environment	PhD
Ethics, Nature and Society	PhD
Research ethics and philosophy of science	PhD

Tabell 3.2 Kurstitler på relevant undervisning i etikk og samfunnsansvar på ulike nivå

Som det fremgår av tabell 3.2. er det stor bredde i typen kurs som gis, og i hvilken grad etikk er tema for kurset.

I tillegg rapporterer flere av institusjonene at etikk er integrert i undervisningen av øvrige kurs. Dette fremgår også i tabell 3.2. ovenfor, hvor etikk eksempelvis er integrert i kurs av typen «Virksomhetsstyring» og «Økonomi og psykologi». I tillegg fremgår det av undersøkelsen at etikk også integreres på tvers av kursporteføljen uten nødvendigvis å være en selvstendig modul er hovedtema innenfor det aktuelle kurset.

I 4-5 av programmene oppgis det at etikk integreres i samtlige fag, mens de øvrige programmene oppgir konkrete kurs hvor etikk er integrert. Herunder nevnes kurs som «Organisasjon og ledelse», «Forskningsmetode», «Markedsføring», «International business» og «Strategisk ledelse og logistikk».

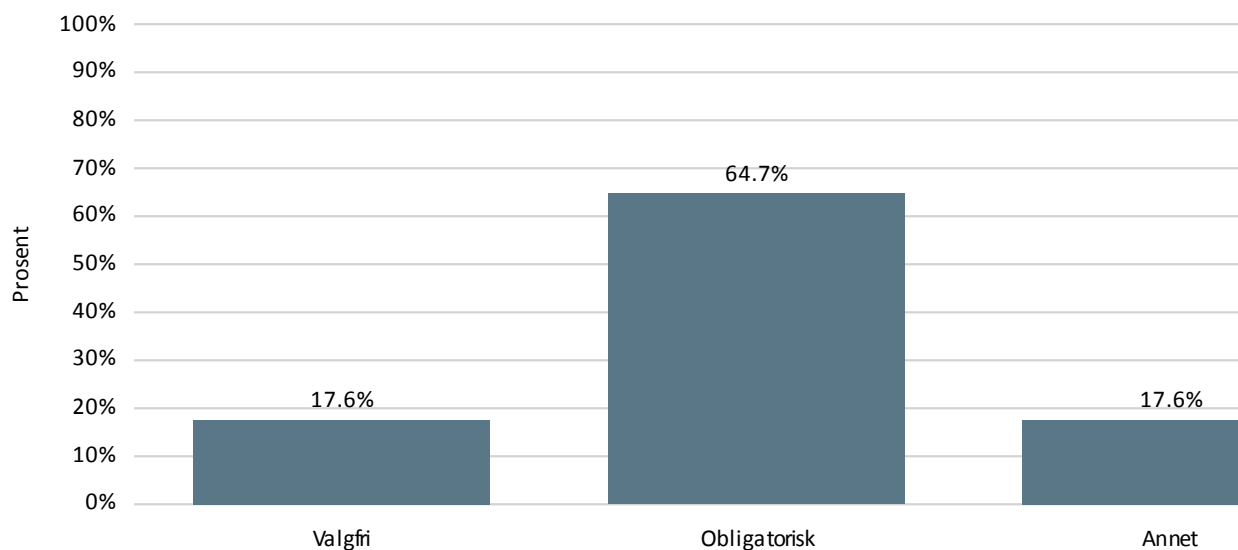
Når det gjelder benyttet pensumlitteratur, er det stor variasjon, og den totale mengden av oppgitt litteratur er svært omfattende. Dette skyldes også at flere av programmene har pensumlitteratur i form av artikkelsamlinger.

Blant pensumbøkene som benyttes, er imidlertid flere norske fagbøker om etikk og samfunnsansvar, som Øyvind Kvalnes' «Se gorillaen: Etikk i arbeid», Frode Nyengs «Etikk og samfunnsansvar» og «Etikk og økonomi: En innføring», Kristian Alms «Yrkesetikk», Siri G. Carson og Norunn Kosbergs «Etisk forretning» og Johannes Brinkmanns «Ubehagelig næringslivsetikk».

Av internasjonale pensumbøker kan nevnes Andrew Crane og Dirk Mattens *Business Ethics*, Laszlo Zsolnais *Handbook of Business Ethics*, C.J. Barrows *Environmental Management for Sustainable Development* og W.H. Shaws *Ethics at Work*.

3.2.3 Undervisningens status og omfang

Som det fremgår av figur 2.2, er det en overvekt av obligatorisk undervisning. Det må her bemerkes at det ikke skilles mellom programnivå her, så disse tallene forholder seg til det totale utvalget av programmer som tilbys. 64,7 % av undervisningen er obligatorisk, mens 17,6 % av undervisningen er valgfri. I tillegg er 17,6 % av undervisningen en kombinasjon av obligatorisk og valgfri undervisning. Dette gjelder tre av institusjonene som besvarte spørreundersøkelsen

Tabell 3.3 Valgfri eller obligatorisk undervisning

Når det gjelder omfanget av studiepoenget som er tilordnet undervisning i etikk og samfunnsansvar, er det relativt betydelig variasjon. Tabell 3.3 viser det samlede omfanget for hvert av de tre utdanningsnivåene.

	0	1-2	3-5	6-10	Mer enn 10	Annet	N
Bachelorgraden?	0,0%	0,0%	31,6%	52,6%	10,5%	5,3%	19
Mastergraden?	7,7%	38,5%	30,8%	7,7%	15,4%	0,0%	13
PhD?	11,1%	55,6%	22,2%	11,1%	0,0%	0,0%	9

Tabell 3.4 Samlet omfang av undervisningen (i studiepoeng)

Som det fremgår av tabell 3.4, utgjør den samlede undervisningen i etikk og samfunnsansvar på bachelornivå utgjør 3-5 studiepoeng i 31,6 % av programmene, 6-10 studiepoeng i 52,6 % av programmene og mer enn 10 studiepoeng i 10,5 % av programmene. For 5,3 % av programmene (dvs. ett bachelorprogram) er omfanget variabelt avhengig av kursporteføljens sammensetning, og varierer da mellom 3-5 studiepoeng (som er vanligst) og over 10 studiepoeng.

Den samlede undervisningen i etikk og samfunnsansvar på masternivå utgjør 0 studiepoeng i 7,7 % av programmene (dvs. ett program), 1-2 studiepoeng i 38,5 % av programmene, 3-5 studiepoeng i 30,8 % av programmene, 6-10 studiepoeng i 7,7 % av programmene og mer enn 10 studiepoeng i 15,4 % av programmene.

Den samlede undervisningen i etikk og samfunnsansvar på doktorgradsnivå utgjør 0 studiepoeng i 11,1 % av programmene (dvs. ett program), 1-2 studiepoeng i 55,6 % av programmene, 3-5 studiepoeng i 22,2 % av programmene og 6-10 studiepoeng i 11,1 % av programmene.

I tillegg rapporterte institusjonene omfanget i studiepoeng for eventuelle dedikerte kurs i etikk og samfunnsansvar. Disse fremgår for hvert av utdanningsnivåene i tabell 3.5.

	1-2	3-5	6-7	8-10	mer enn 10 stp	N
Bachelornivå	7,1%	21,4%	42,9%	21,4%	7,1%	14
Masternivå	16,7%	33,3%	0,0%	33,3%	16,7%	6
PhD	33,3%	33,3%	0,0%	33,3%	0,0%	3

Tabell 3.5 Omfang av undervisningen (i studiepoeng) i dedikerte kurs

På bachelornivå utgjør omfanget av undervisningen 1-2 studiepoeng for 7,1 % av de programmene som tilbyr dedikerte kurs (programmene som ikke tilbyr slike kurs er utelatt av tallmaterialet for tabell 2.4), 3-5 studiepoeng for 21,4 % av programmene, 6-7 studiepoeng for 42,9 % av programmene, 8-10 studiepoeng for 21,4 % av programmene og mer enn 10 studiepoeng for 7,1 % av programmene.

På masternivå utgjør omfanget av undervisningen 1-2 studiepoeng for 16,7 % av programmene, 3-5 studiepoeng for 33,3 % av programmene, 8-10 studiepoeng for 33,3 % av programmene og mer enn 10 studiepoeng for 16,7 % av programmene.

På doktorgradsnivå utgjør omfanget av undervisningen 1-2 studiepoeng for 33,3 % av programmene, 3-5 studiepoeng for 33,3 % av programmene og 8-10 studiepoeng for 33,3 % av programmene.

3.2.4 Undervisningens struktur

Samtlige av institusjonene rapporterer at etikk og samfunnsansvar er integrert i undervisningen på bachelornivå. Av de 14 institusjonene som tilbyr mastergradsutdanning, svarer to institusjoner (14,3 %) at etikk *ikke* er integrert på masternivå. Av de 10 doktorgradsprogrammene (som er det totale tilbudet fra de 8 institusjonene som tilbyr PhD-utdanning) er etikk *ikke* integrert i ett av programmene (10 %).

	Nei	Som eget kurs	Integrert i andre fag	Både som eget kurs og integrert i andre fag	Tilbyr ikke grad på dette nivå	Annet	N
Bachelorgrad?	0,0%	38,9%	38,9%	33,3%	0,0%	5,6%	18
Mastergrad?	14,3%	14,3%	57,1%	21,4%	0,0%	0,0%	14
PhD?	10,0%	10,0%	60,0%	10,0%	10,0%	0,0%	10

Tabell 3.6 Integrering av etikk og samfunnsansvar i utdanningsprogrammene

Som det fremgår av tabell 3.6, svarte institusjonene videre på hvordan etikk og samfunnsansvar er integrert i programmene på ulike nivåer – som eget kurs, integrert i andre fag, eller begge deler.

På bachelornivå svarer 33 % av institusjonene at de både tilbyr et dedikert kurs og samtidig integrerer undervisningen i øvrige kurs. 39 % av institusjonene tilbyr egne kurs og like mange integrerer undervisningen i øvrige kurs. Ved en av institusjonene tilbys etikk som påbygning til et kurs i organisasjon.

På masternivå svarer 21 % av institusjonene at de både tilbyr et dedikert kurs og samtidig integrerer undervisningen i øvrige kurs. 14,3 % av institusjonene tilbyr egne kurs, mens 60 % integrerer undervisningen i øvrige kurs.

På doktorgradsnivå svarer 10 % av institusjonene at de både tilbyr et dedikert kurs og samtidig integrerer undervisningen i øvrige kurs. 10 % av institusjonene tilbyr egne kurs, mens 60 % integrerer undervisningen i øvrige kurs.

3.2.5 Lærekrefter

Institusjonene rapporterte også i hvilke fagområder etikkundervisningen i hovedsak er forankret. Her skiller det mellom fire hovedgrupper: bedriftsøkonomisk analyse, administrasjonsfag, samfunnsøkonomi og metodefag. I tabell 3.7 vises hvorvidt undervisningen i liten grad, i noen grad eller i stor grad er forankret i hvert av disse fire fagområdene. I tillegg angis andre forankringer i kolonnene til høyre i figuren.

	Svært godt integrert	Godt integrert	Både og	Lite integrert	Svært lite integrert	Annet	N
Bedriftsøkonomisk analyse	0,0%	21,1%	57,9%	15,8%	0,0%	5,3%	19
Administrasjonsfag	10,5%	57,9%	15,8%	15,8%	0,0%	0,0%	19
Samfunnsøkonomi	0,0%	15,8%	36,8%	26,3%	15,8%	5,3%	19
Metodefag	5,3%	26,3%	26,3%	31,6%	10,5%	0,0%	19

Tabell 3.7 Undervisningens faglige forankring

Det dominerende fagområdet er administrasjonsfag. Undervisningen er forankret i administrasjonsfag i stor grad i nesten 70 % av programmene, i noen grad og i liten grad i vel 16 % av programmene. Undervisningen er videre godt integrert i bedriftsøkonomisk analyse vel 21 % av programmene, i noen grad i vel 58 % av programmene og i liten grad i vel 16 % av programmene. Undervisningen er godt integrert i samfunnsøkonomi i vel 16 % av programmene, i noen grad i vel 37 % av programmene og i liten grad i vel 26 % av programmene. Undervisningen er godt integrert i metodefag i vel 26 % av programmene, i noen grad i vel 26 % av programmene og i liten grad i vel 32 % av programmene. For ett av programmene er etikk ikke integrert i det hele tatt henholdsvis i fagområdene bedriftsøkonomisk analyse og samfunnsøkonomi.

3.2.6 Institusjonenes egenvurdering

Institusjonene er mest fornøyd med faglig innpassing av etikk og samfunnsansvar på bachelornivået. Mer enn halvparten av svargiverne er fornøyd. For master er en vel 1/3 fornøyd, mens for PhD er en av fire fornøyd. Det er viktig å merke seg at færre har svart på master og PhD. Det kan tyde på at det er lite å melde fra disse nivåene.

Det ligger en tolkningsusikkerhet i svarene. Vi vet ikke sikkert om svargiverne er misfornøyd med at omfanget av etikkundervisning er blitt for stort eller om det er misnøye med at det fortsatt ikke har fått sin rettmessige plass.

Det er likevel rimelig å tenke at en sentral kontekst for svarene er at en komite som har ansvar for å utrede fremtidig plass for etikk og samfunnsansvar spør. Vi fant ingen svar på åpne spørsmål som indikerer at svargiverne mener den faglige innovasjonen for etikk og samfunnsansvar er et problem,

snarere tvert imot: Svarene var konsentrert om hvordan utdanning, pensum og innpassing kunne bli bedre.

	Svært fornøyd	Fornøyd	Både og	Misfornøyd	Svært misfornøyd	Annet	N
Bachelornivå?	0,0%	50,0%	33,3%	16,7%	0,0%	0,0%	18
Masternivå?	0,0%	30,8%	46,2%	15,4%	0,0%	7,7%	13
PhD?	0,0%	25,0%	50,0%	25,0%	0,0%	0,0%	8

Tabell 3.8 Institusjonenes egenvurdering. Spørsmål: Er dere fornøyd med nåværende innpassing av etikk/samfunnsansvar på bachelor-, master-, PhD-nivå?

En rimelig tolkning av svarene derfor er at institusjonene er på god veg på bachelornivå, men at det er betydelige forbedringspotensial. Selv på bachelor hvor det har foregått en betydelig faglig mobilisering rapporterer halvparten av svargiverne at de er misfornøyd eller svarer «både og».

4 ANBEFALINGER

I denne delen legger vi frem våre anbefalinger når det gjelder undervisningen i etikk og samfunnsansvar på alle nivåer innen det økonomisk-administrative feltet. Vi legger til grunn at undervisningstilbudet som helhet bør ha en pyramidestruktur, hvor undervisningen på høyere nivåer viderefører og spisser undervisningen på lavere nivåer.

Anbefalingene tar form av svar på de tre spørsmål vi i 1.2 nevnte at vi har betraktet det som vårt hovedmandat å besvare. Vi begynner således med en beskrivelse av den *virksomhetsetiske kompetanse* undervisningen i etikk og samfunnsansvar på de ulike nivåer bør sikte mot å gi studentene (4.1). Deretter presenterer vi de *læringsmål* undervisningen bør ha for at den best skal kunne gi studentene denne kompetansen (4.2). Endelig gir vi vårt bud på hvordan undervisningen bør være *organisert* for at disse målene best skal kunne oppnås (4.3).

4.1 VIRKSOMHETSETISK KOMPETANSE

4.1.1 Kompetansens generelle karakter

Innenfor økonomifaget knytter etikk og samfunnsansvar seg til noen sentrale egenskaper ved økonomisk virksomhet og organisatorisk praksis. Økad-kandidater har en bred og sammensatt kompetanse. De utgjør ikke en enhetlig profesjonell gruppe i tradisjonell forstand, men de forvalter profesjonskompetanser, og har ansvar for utøvelsen av denne i praksis. De har dermed et profesjonelt ansvar som yrkesutøvere og et personlig ansvar som menneskene som lever ut denne praksisen. Kandidatene bør ha forståelse for begge disse, og hvordan de er forskjellige.

Ferdigutdannede kandidater kan relativt raskt havne i posisjoner hvor de har til dels betydelig makt og myndighet, og en vesentlig del av rolleutøvelsen dreier seg altså om å evne å vurdere ansvaret som følger av denne makten. Beslutningstakere med denne kunnskapsbakgrunnen skal både evne å fatte etiske vurderinger knyttet til sin egen rolle og utøvelsen av denne. Det vil si at Økad-kandidaten har etiske utfordringer som individ i organisasjonen. I tillegg er det imidlertid en vesentlig del av hennes rolle også å kunne vurdere virksomhetens ansvar og de etiske problemstillingene som reiser seg av bedriftens virksomhet. Dette knytter seg til bedriftens samfunnsansvar. Bedrifter genererer positive og negative eksternaliteter. De setter altså et fotavtrykk både på samfunn og miljø, som ikke bare påvirker bedriftens kunder og andre interessenter, men også samfunnet for øvrig. Dette danner grunnlag for det ansvaret bedriften har for å redusere sin negative påvirkning på samfunn og miljø, og til å bidra positivt til samfunnet.

En stor del av utfordringen for Økad-kandidater – både som individer og som representanter for organisasjoner – er følgelig å identifisere hvilke etiske og ansvarsrelaterte problemstillinger som reiser seg i de valgsituasjonene de står overfor. Én viktig del av den kompetansen de må besitte for å møte denne utfordringen er å kunne trekke grensen mellom det som er myndighetenes ansvar og det som er bedriftens ansvar, samt hvilke ansvarstemaer som knytter seg til bedriftens forsøk på å påvirke disse forholdene.

Det er imidlertid også avgjørende at kandidatene er i stand til å forstå hvilke eksternaliteter som følger av bedriftens virksomhet og forretningsmodell, og til å vurdere hvorvidt disse eksternalitetene er rimelige, eller om bedriften bør forsøke å redusere dem. Å forstå bedriftens eksternaliteter, og de negative følgene av valgene som tas i bedriften, er grunnleggende for å kunne vurdere hvilket ansvar bedriften har overfor interne og eksterne interessenter, og hvor langt det strekker seg.

En vesentlig del av denne forståelsen er knyttet til å kunne identifisere relevante utviklingstrekk som danner grunnlag for nye etiske utfordringer. Eksempler på dette kan være endringer i teknologier, sosio-kulturelle forhold, profesjonsetikk, etiske verktøy, lovgivning og reguleringer, og andre forhold som endrer bildet av hvilke forhold som er akseptable og hvilke som ikke er det innenfor økonomisk virksomhet.

Mer spesifikt bør Økad-kandidater inneha deskriptiv så vel som normativ og konstruktiv moralsk kompetanse. De bør deskriptivt være i stand til å forstå etiske utfordringer og trusselbilder, og gjenkjenne hvilke verdier som står på spill i økonomisk virksomhet. De bør videre være i stand til å vurdere disse problemstillingene normativt, og derved fatte velbegrunnede beslutninger knyttet til hvordan man bør handle i møte med etiske problemer. Og til slutt bør de ha en praktisk forankret forståelse av hvordan de kan sette disse vurderingene ut i livet.

Undervisningen i etikk og samfunnsansvar bør følgelig ha et trefoldig overordnet siktemål: (i) å fremme *moralsk sensitivitet* ved å sette fremtidige beslutningstagere i stand til å gjenkjenne etiske problemstillinger i praksis; (ii) å fremme *moralsk artikulasjonsevne* ved å sette dem i stand til å reflektere over og vurdere etiske problemstillinger i et moralsk vokabular og innenfor etiske rammeverk, og (iii) å fremme *moralsk handlekraft* ved å sette dem i stand til å kunne bidra til iverksettelsen av verdidrevet handling i organisatorisk praksis. I praksis betyr det at undervisningen bør være innrettet mot å bidra til at studentene i så stor grad som mulig kan oppfylle betingelsene for besittelse av disse tre evnene.

4.1.2 Betingelser for virksomhetsetisk kompetanse

Et individs moralske sensitivitet er dels basert på dets empatiske evne og andre moralpsykologiske karakteristika, men er ikke minst også erfaringsbasert. I vår sammenheng betyr dette at en vesentlig del av utdanningen i etikk og samfunnsansvar bør sikte mot å gi studentene erfaring med å gjenkjenne og vurdere etiske problemstillinger. Ulike former for casebasert undervisning, rollespill eller annen interaktiv undervisning, kan fremme dette målet.

I tillegg spiller etisk teori en relevant rolle i å fremme studenters evne til å gjenkjenne etiske problemstillinger og dilemmaer, ettersom et velutviklet moralsk språk og hensiktsmessige etiske rammeverk kan bidra til studentens evne til å tilnærme seg etiske problemstillinger. Følgelig er en kombinasjon av erfaringsbasert og teoretisk kunnskap hensiktsmessig.

I tillegg er det fordelaktig at studentene gis innsikt i sin egen og andres moralpsykologi, da forståelsen for hvordan andre mennesker faktisk tenker, føler og handler på det moralske domenet kan fremme evnen deres til å sette etiske vurderinger ut i livet. Å kunne vurdere andres motiver, tilbøyeligheter og handlinger kan fremme økonomens evne til å forutse hvor og når etiske utfordringer kan oppstå.

Erfaringer om etikk og samfunnsansvar er støpt inn i institusjoner av ulike slag på ulike nivå. Lover, normer og kognitive forståelsesformer (Scott, 2008) vil være viktige for å sikre at holdninger, beslutninger og handlinger blir oppfattet som legitime i omgivelsene. Kunnskap om disse meningsbærende strukturene er viktig for våre studenter, ikke minst for å omsette god kompetanse om etikk og samfunnsansvar til god praksis.

Å ha moralsk artikulasjons- og vurderingsevne innebærer å kunne arbeide systematisk med de moralsk relevante egenskapene ved problemstillinger. Dette fordrer etiske rammeverk og perspektiver som kan bidra til denne typen analyse. En slik moralsk kompetanse krever en kobling mellom faglige innsikter fra økonomiske kjernefag og fra moralfilosofiske og profesjonsetiske perspektiver. Besittelse av moralsk handlekraft fordrer i tillegg evnen til å sette moralske vurderinger ut livet, som i sin tur fordrer moralsk motivasjon, dvs. viljen til å prioritere moralske verdier, og moralsk karakter, dvs. evnen til å realisere disse på tross av hindringer.

I denne sammenheng er en rekke temaer relevante. Interessentteori kan bidra med perspektiver for å identifisere og prioritere mellom interessenter som påvirkes av valg og beslutninger. Tradisjonelle etiske teorier (konsekvensetikk, pliktetikk, dydsetikk, livssynsbasert etikk, osv.), samt profesjonsetiske perspektiver, kan bidra til evnen til å gjøre etiske vurderinger av økonomiske valg og beslutninger. Beslutningsteori kan være med på å fremme økonomens evne til å fatte beslutninger som er rasjonelle gitt rammebetingelsene, og som følgelig kan være med på å fremme beslutningenes etiske effektivitet.

Moralsk motivasjon og karakter er trolig de egenskapene som er vanskeligst å fremme blant studenter. Trolig kan disse best sees på som potensielle bieffekter av undervisningen i etikk, i den forstand at studentene gjennom å arbeide med etikk og samfunnsansvar utvikler både sin etiske bevissthet og vektleggingen av etikkens plass i deres egen økonomifaglige praksis.

4.2 LÆRINGSMÅL

4.2.1 Bachelor-nivå

I henhold til vår tidligere nevnte pyramidemodell bør undervisningen på Bachelor-nivå sikte mot å gi studentene en bred virksomhetsetisk kompetanse, som de vil kunne bygge videre på og spisse på høyere nivåer. Dette hensynet bør reflekteres i læringsmålene på dette nivået.

Som nevnt under 2.2 presenterer ikke BA-planen en overordnet læringsutbyttebeskrivelse for undervisningen i etikk og samfunnsansvar, slik den gjør for hovedfagområdenes del. Vi finner dette uheldig da det bidrar til en underbetoning av den viktige plass etikk og samfunnsansvarsundervisningen burde gis innen Bachelor-porteføljen som helhet, ikke bare som en følge av dens iboende betydning, men også som en følge av den betydning BA-planen selv tilkjenner den, når den bestemmer undervisningen som obligatorisk. Denne underbetoningen forsterkes av at ingen av de fire overordnede læringsutbyttebeskrivelsene i planen inneholder referanser til undervisning i etikk og samfunnsansvar.

I lys av dette anbefaler vi at BA-planen suppleres med en overordnet læringsutbyttebeskrivelse for undervisningen i etikk og samfunnsansvar, som følger:

Kandidatene skal ha inngående forståelse av sentrale spørsmål knyttet til moralsk og samfunnsansvarlig drift i privat og offentlig sektor, omfattende kunnskap om teorier, modeller og regelverk av betydning for tilfredsstillende behandling av disse spørsmålene, samt en godt opparbeidet evne til å anvende denne kunnskapen i håndtering av konkrete moralske og ansvarsmessige utfordringer.

Hva den mer spesifikke læringsutbyttebeskrivelsen i BA-planen angår, finner vi den i og for seg relevant. Vi finner imidlertid også at den ikke er tilstrekkelig detaljert når det gjelder å skulle legge til rette for at studentene opparbeider kompetansen som er beskrevet under 4.1. Vi anbefaler derfor at den nåværende beskrivelsen erstattes av den følgende:

Etikk og samfunnsansvar skal gi studentene grunnleggende kunnskap om moral, etikk, samfunnsansvar og mulige tiltak for ansvarlig virksomhet i privat og offentlig sektor.

Etter endt studium skal studentene kunne drøfte virksomhetsetiske grunnspørsmål og utvalgte tema som moral, lønnsomhet, bærekraft, forbruker-, klient- og brukerinteresser i lys av relevant normativ og deskriptiv teori og kunnskap. Studentene skal være godt kjent med foretaks sosiale ansvar, globaliseringens relevans, forslaget om en tredelt bunnlinje, kunnskapskilder for virksomhetsetikk og ulike modeller for å sikre moralsk og ansvarsmessig forsvarlig adferd i offentlig og privat sektor. De skal også kunne anvende sine teoretiske kunnskaper til å identifisere, analysere og håndtere moralske og ansvarsmessige utfordringer i konkrete yrkessammenhenger og i ulike institusjonelle og kulturelle kontekster.

Kunnskap

Studentene skal kunne gjøre rede for og drøfte to typer av emner:

Grunnlagsemner – teorier og modeller knyttet til grunnlaget for, karakteren av og generelle utfordringer ved moralsk og samfunnsansvarlig drift:

- *Virksomhetsetikkens berettigelse (herunder forholdet mellom moralsk og juridisk ansvarlighet, og mellom moralske og strategiske begrunnelser for ansvarlig drift)*
- *Normative og verdimeslige forutsetninger for økonomifaget (homo economicus, velferdsteori)*
- *Teorier om rekkevidden av virksomheters samfunnsansvar (Friedmansk minimalisme, CSR, Stakeholder-teori, etc.)*
- *Idéen om den tredelte bunnlinje*
- *Teorier om forholdet mellom ansvarlighet og lønnsomhet*
- *Normativ etikk (konsekvensialisme, pliktetikk, dydsetikk, etc.)*
- *Normativ beslutningsteori*
- *Deskriptiv virksomhetsetikk (modeller til forklaring av faktisk etisk beslutningstagen i virksomheter)*
- *Eksisterende nasjonale og internasjonale regelverk og standarder for ansvarlig drift*
- *Modeller for og mulig organisering av ansvarlig drift*

Substansemner – bestemte moralske og ansvarsmessige utfordringer knyttet til ulike aspekter ved privat og offentlig virksomhet

- *Utfordringer knyttet til konsekvenser av virksomheters fremferd for ulike berørte gruppers interesser (aksjonærer, ansatte, kunder, leverandører, lokalsamfunnet, indirekte tredjeparter etc.)*
- *Utfordringer knyttet til internasjonalisering og globalisering (korrupsjon, barnearbeid, lønnsnivå [i den tredje verden], komplekse verdikjeder etc.)*
- *Utfordringer knyttet til industriell virksomhet og miljø*
- *Utfordringer knyttet til teknologi, risiko og HMS*
- *Utfordringer knyttet til å utøve revisorrollen på måter som ivaretar faglig og etisk forsvarlighet, herunder revisors uavhengighet, konfidensialitetshensyn og lignende.*
- *Utfordringer knyttet til å vurdere etiske problemstillinger knyttet til presentasjon og kommunikasjon av finansielle og ikke-finansielle regnskapsdata, og etterlevelse av relevante standarder i den sammenheng.*
- *Utfordringer knyttet til å balansere finansielle, etiske, miljø og sosiale hensyn ved investeringer*
- *Utfordringer knyttet til å vurdere sosiale og miljømessige problemstillinger som oppstår som del av utforming og gjennomføring av markedsføringsstrategier.*

Ferdigheter

Studentene skal kunne anvende sine kunnskaper om overstående emner til å:

- *Identifisere moralske utfordringer knyttet til konsekvenser av virksomheters drift for ulike berørte gruppers interesser i konkrete situasjoner*
- *Analysere og formulere utfordringene på en måte som gjør det klart hva som moralsk sett er på spill i dem*
- *Bidra til utarbeidelse av moralsk akseptable løsninger på utfordringene*
- *Bidra til utarbeidelse av hensiktsmessige måter å implementere løsningene på*

Generell kompetanse

Studentene skal kunne:

- *Orientere og oppdatere seg når det gjelder eksisterende institusjonelle rammer og verktøy for ansvarlig drift*
- *Håndtere moralske og ansvarsmessige utfordringer knyttet til innehavelse og utøvelse av økonomisk-administrative yrkesroller (økonomisk-administrativ «profesjonsetikk»)*

4.2.2 Master-nivå

Som nevnt under 2.2.2 sier MA-planen svært lite om undervisning i etikk og samfunnsansvar, og det lille som sies finnes ikke i læringsutbyttebeskrivelsen, men under punktet «Generelle krav til studiet». Gitt det større ansvar en Master-grad potensielt gir som innehaveren, og den større virksomhetsetiske

kompetanse dette burde være forbundet med, finner vi at MA-planen burde gi flere, og mer forpliktende, beskrivelser av etikk og samfunnsansvarsundervisningen.

Vi anbefaler derfor at den innledende beskrivelsen av studiet suppleres med en referanse til den næringsetiske kompetanse det bør sikte mot å styrke:

Studiet skal gi studentene en grundig forståelse av moralske og ansvarsmessige utfordringer knyttet til området det skal kvalifisere dem til å arbeide eller forske innenfor, samt en godt opparbeidet evne til å håndtere disse.

Videre anbefaler vi at læringsutbyttebeskrivelsen suppleres med referanser til undervisning i etikk og samfunnsansvar i alle læringsmålskategorier:

Kunnskap

Kandidaten kan redegjøre for og drøfte teorier, modeller og metoder knyttet til moralske og ansvarsmessige spørsmål av betydning uansett spesialisering (herunder globaliseringens og bærekraftsbegrepets virksomhetsetiske betydning)

Kandidaten kan redegjøre for og drøfte teorier, modeller og metoder knyttet til moralske og ansvarsmessige spørsmål innen spesialiseringsområdet (etisk investering, regnskapsetikk, ledelsesetikk, markedstenkingens moralsk legitime utstrekning, etc.)

Ferdigheter

Kandidaten kan anvende teorier, modeller og metoder relatert til etikk og samfunnsansvar til å identifisere, analysere og håndtere konkrete moralske og ansvarsmessige utfordringer innen spesialiseringsområdet.

Generell kompetanse

Kandidaten kan forvalte den ekspertstatus som følger med en mastergrad i økonomi og administrasjon på en måte som er moralsk og ansvarsmessig forsvarlig.

4.2.3 PhD-nivå

Komiteén vurderer det slik at forskningsetikk er rimelig godt integrert i de fleste PhD-utdanninger. Vi har valgt ikke å undersøke eller vurdere denne siden av etikkundervisningen.

Komiteén mener imidlertid det er en manglende satsing på yrkes- og profesjonsetikk tilknyttet PhD-utdanningene. En slik omfattende utdanning vil gi de fleste kandidater mulighet til viktige jobber innen sterke yrkesgrupper og profesjoner. Mange PhD-kandidater vil ha en faglig ballast som gjør dem aktuelle for oppdrag og lederjobber som medfører stort ansvar. Vi anbefaler derfor at PhD-kandidatene tilbys undervisning innrettet mot å styrke deres kompetanse i å håndtere moralske og ansvarsmessige utfordringer som kan oppstå når en forvalter ekspertkunnskap i møte med kunder, klienter, brukere, egen organisasjon og politiske nivå.

For PhD-kandidater som velger etikk og samfunnsansvar som sitt hovedtema for avhandlingen bør det dessuten bli etablert substanskurs. Ettersom det neppe er et stort antall slike kandidater på hver institusjon er det behov for en nasjonal forskerskole som kan samordne undervisning til PhD-kandidater med forskning innen etikk og samfunnsansvar.

4.3 IMPLEMENTERING

Under dette punktet gir vi våre anbefalinger med hensyn til etikk- og samfunnsansvarsundervisningens status, omfang og struktur. Avslutningsvis presenterer vi også noen betraktninger rundt spørsmålet om egnede undervisningsformer og lærekrefter.

4.3.1 Undervisningens status

BA-planen fastlegger at undervisning i etikk og samfunnsansvar skal være obligatorisk på Bachelor-nivå. Dette tilslutter vi oss. Planen gir imidlertid ikke etikk og samfunnsansvar status av å være et hovedfagområde, på linje med de andre obligatoriske fagene bedriftsøkonomisk analyse, administrasjonsfag, samfunnsøkonomisk analyse og metodefag. Dette finner vi uheldig, og vi ser minst to grunner til at etikk og samfunnsansvar burde gis status av å være et hovedfagområde. For det første ville tilkjenning av slik status på en bedre måte enn i dag synliggjøre den plass BA-planen *de facto* tilkjenner faget når den bestemmer det som obligatorisk, og dermed bidra til å gjøre planen klarere og mer konsistent. For det andre, og viktigere, faller ikke etikk- og samfunnsansvarsfaget naturlig inn under noen av de eksisterende hovedfagområdene: Ikke bare har det en overgripende betydning for så vidt som disse andre områdene alle gir opphav til etiske og ansvarsmessige problemstillinger. Det har også en ganske annen orientering. De eksisterende områdene er alle instrumentelle i den forstand at kunnskapen de er definert ved er innrettet mot mest mulig effektiv måloppnåelse. Til forskjell fra dette er etikk og samfunnsansvar et fagfelt hvor kunnskapen langt på vei dreier seg om instrumentalitetens grenser.⁵

Når det gjelder Master-nivået, anbefaler vi at MA-planen, på en tydeligere måte enn i dag, bestemmer undervisning i etikk og samfunnsansvar som obligatorisk. Dette er ikke minst viktig i lys av den større potensielle innflytelse på beslutninger av moralsk og ansvarsmessige relevans det å inneha en høyere grad kan medføre.

Hva PhD-nivået angår, anbefaler vi, på bakgrunn av de samme betraktninger, at også den under 4.2.3 anbefalte undervisningen i profesjonsetikk gjøres obligatorisk.

---

⁵ Flere klassikere innen samfunnsvitenskapen har tematisert dette skillet. Herbert Simon skiller mellom *generative* mål og begrensninger for beslutningstakeres mulighet for måloppnåelse som utgjør *testende* premisser (Simon 1964). Max Webers har et nærliggende begrepskille mellom *formålsrasjonell* og *verdirasjonell* handling (Weber 1968: 24-25).

4.3.2 Undervisningens omfang

BA-planen krever at undervisningen i etikk og samfunnsansvar på Bachelor-nivå skal ha et omfang på minimum 5 studiepoeng. Vi anbefaler at dette økes til minimum 7,5 poeng. Dette er etter vårt syn nødvendig for å dekke hele det spekter av moralske og ansvarsmessige problemstillinger på bedrifts, individ og samfunnsnivå som er representert i læringsutbyttebeskrivelsen vi anbefaler under 4.2.2. Med et mindre omfang risikerer man å miste viktige dimensjoner eller i hvert fall at en del temaer vil bli behandlet på en uforsvarlig overfladisk måte.

MA-planen sier som nevnt under 2.2.2 ingenting om etikk og samfunnsansvarsundervisningens omfang på Master-nivå. På bakgrunn av den betydning vi under 4.3.1 har fremholdt at undervisningen på dette nivået har, og den dybde den i lys av denne betydningen bør tilstrebe, finner vi at den bør ha et omfang på ikke mindre enn 5 studiepoeng.

Når det gjelder den anbefalte undervisningen i profesjonsetikk på PhD-nivå, anbefaler vi at den gis et omfang på 2,5 studiepoeng.

4.3.3 Undervisningens struktur

I dette avsnittet diskuterer vi ulike modeller for å gi etikk plass i det overordnede fagtilbudet. Det finnes helt klart behov for fleksibel tilpassing da forutsetningene varierer fra institusjon til institusjon. Vi beskriver først forskjellige modeller brukt i Norge og beskriver utfordringer med modellene. Deretter kommer vi med våre anbefalinger.

4.3.3.1 Mulige organiseringsmodeller

Integrasjon i andre fag

Mange mindre høyskoler i Norge har ikke hatt et eget etikk-kurs, men har prøvd å integrere etiske spørsmål og problemstillinger i forskjellige fag. Høgskolen i Telemark er et eksempel på dette.⁶ Etikk er integrert i fag som eiendomsmegling, organisasjon & ledelse, markedsføring og *sustainability management*. Andre eksempler er Høgskolene i Bergen og Vestfold, der etikk og samfunnsansvar er sterkt integrert i fag som ledelse og organisasjon.

Fordeler med denne modellen er at etikken blir sterkt koblet til det egne fagfeltet. Da er relevansen klar for studentene. Modellen krever lit mindre spesialkompetanse i etikk enn de andre modellene.

Utfordringer med denne modellen kan være at studenter ikke utvikler evne til å reflektere over etiske grunnproblemer og spørsmål som ikke er knyttet til egne fagfelt. Studenter har kanskje ikke kunnskap om en del grunnleggende etiske teorier og verktøy.

---

⁶ Høgskolen i Telemark utvikler et 7,5 sp kurs i etikk på masternivå.

Eget kurs

Den andre modellen er et eget kurs i etikk og samfunnsansvar. Kurset er enten frivillig som tidligere ved Høgskolen i Oslo eller obligatorisk som ved Universitetet i Nordland (Bodø) og Høgskolen i Nord Trøndelag. Ved undersøkelsen vi gjennomførte i 2013, svarte sju institusjoner (39 %) at de hadde frittstående kurs i etikk på bachelornivå.⁷

Fordeler med denne modellen er at etikken blir synliggjort. Studentene har mulighet å ta et dedikert kurs i etikk og kan dermed få en god innføring i etiske begreper og teorier.

Det er noen utfordringer med denne modellen. Dersom etikk ikke integreres i andre kurs, er risikoen for at kurset blir et alibi, med et etikk-kurs har institusjonen dekket «etikken». Men om kurset er frivillig og kun et mindretall studenter velger det, kan realiteten bli at de fleste studenter har manglende kunnskap om etikk og manglende evne til å håndtere etiske problemstillinger i næringslivet. For å sitere en respondent i undersøkelsen «Få studenter (ca. 35 %) benytter seg av tilbudet». Det er viktig at etikken ikke blir isolert, men at vi får verdiskaping på et etisk underlag (Nordhaug & Olsen, 2010).

Selv om kurs i etikk blir obligatorisk, kan koblingen til andre fag være en utfordring. Er kurset relevant for problemstillinger for finansanalytikere eller personalledere? Klarer man å koble etikken på en god måte til forskjellige bachelorgrader og fagprofiler? Flere respondenter nevnte integrasjon i andre fag som en utfordring i undervisning av etikk.

Eget kurs og integrasjon i andre fag

Den tredje modellen inkluderer både eget kurs i etikk og integrasjon av etikk i andre emner. Norges Handelshøyskole (NHH) har erfaring med etikk i undervisning som går tilbake til 1950 tallet (Nordhaug & Olsen, 2010, s.108). NHH har frittstående etikk-kurs og etiske spørsmål er integrert i mange andre kurs (for eksempel «Krakk og kriser» og «Økonomisk historie»). Andre eksempler på eget kurs i etikk og integrasjon er Høgskolen i Buskerud. De har et kurs «Citizenship, etikk og samfunnsansvar» på 10 studiepoeng som tilbys alle studenter. I tillegg er etikk integrert i fag som ledelse, regnskap og strategi.⁸ UMB har et 5 studiepoengs kurs i «Bedriftens samfunnsansvar» som tar opp etiske problemstillinger. I tillegg er etikk integrert i mange emner (for eksempel markedsføring, organisasjonsteori, foretaksstrategi, entreprenørskap).

Fordeler med denne modellen er at den gir både generell kompetanse på etikk, men i tillegg også fagspesifikk ekspertise i de relevante fagene for studentene. Studentene får både verktøykasse og trening på å bruke den i sitt fagfelt.

Denne modellen har også utfordringer. Den krever at flere ansatte har interesse og kompetanse på etikk, gjerne ansatte i flere fagfelt. Et spørsmål kan være, om det blir for mye etikk dersom det er både eget kurs og integrasjon? Svaret er nei, vår undersøkelse viste at i 90 % av institusjonene i Norge var omfanget av all etikkundervisning i bachelorgraden 10 studiepoeng eller mindre. Dette betyr at

---

⁷ I tillegg har Handelshøyskolen BI frittstående kurs i etikk på bachelor og masternivå.

⁸ Eksempel på kurs er «Strategisk ledelse og foretaksetikk».

omfanget av etikkundervisningen, for de fleste økonomistudentene i Norge, er på mindre enn 5 % av studiene. På masternivå var omfanget av etikk undervisningen mindre enn på bachelor. Det er viktig med variasjon på masterprogrammene, og dette betyr også større behov for fleksibilitet med etikk-undervisningen på masternivå. På masternivå kan det være aktuelt med integrasjon i fag og/eller eget kurs i etikk og samfunnsansvar. Det er viktig med obligatorisk etikk undervisning på masternivå.

Dedikert kurssekvens og integrasjon i andre fag

I tillegg til ovenstående modeller finnes det to andre muligheter. Den første er den modellen BA-planen pr i dag gir mulighet til der institusjoner ikke trenger å ha eget etikk-kurs, men der det likevel kreves en dedikert etikk-sekvens på minimum to studiepoeng. Flere høgskoler bruker denne modellen i dag. De har ikke et dedikert etikk-kurs men har en etikk sekvens på to studiepoeng i et kurs (ofte i administrasjon/ledelse) og i tillegg minimum tre studiepoeng etikk integrert i andre fag. Det er mulig å øke omfanget av etikk-sekvensen og/eller det totale omfanget av etikk i en slik modell til f. eks. tre studiepoeng i en sekvens og totalt sju studiepoeng i etikk.

Omvendt integrasjon

En siste modell, som kan være aktuell for institusjoner med etablerte kurs i etikk og samfunnsansvar kan være en omvendt integrasjon der eksperter i finans, markedsføring, regnskap og andre fag gir gjesteforelesninger i etikk knyttet til de etiske problemstillingene i sine fagfelt.

4.3.3.2 Anbefalte organiseringsmodeller

Når det gjelder Bachelor-nivået, finner vi at modellen med eget kurs og integrasjon i andre fag er best egnet til å gi studentene den kunnskap og de verktøy de trenger for å håndtere etiske spørsmål i næringslivet. Det gir mulighet for studentene å lære om både etiske teorier og tankemåter, samt å tillemppe dette på sitt eget fag. I tillegg mener vi at denne modellen både kan forhindre at etikken blir «isolert i et kurs» og reduserer risikoen for at studenten kun oppnår overfladisk kunnskap om etikk i et fagfelt (men ikke skjønner etiske problemstillinger i andre fag).

Gitt denne anbefalingen, bør BA-planens læringsutbyttebeskrivelser for Bedriftsøkonomisk Analyse, Administrasjonsfag og Samfunnsøkonomi alle angi fagtilpassede læringsmål for den integrerte undervisningen i etikk og samfunnsansvar.

Av tilsvarende grunner finner vi at modellen med eget kurs og integrasjon i andre fag også er den best egnede på Master-nivå. Nærmere bestemt anbefaler vi her at undervisningen i virksomhetsetiske problemstillinger av betydning uansett spesialisering gis i form at et eget kurs, og at den øvrige, spesialiseringssinnrettede undervisningen integreres i de relevante emner.

Den anbefalte undervisningen i profesjonsetikk på PhD bør, av naturlige grunner, gis som et eget kurs, eller, eventuelt, som en integrert del av det eksisterende kurset i forskningsetikk.

Sammenfattet er våre anbefalinger for implementering av undervisningen i etikk og samfunnsansvar på de ulike nivåer altså som følger:

BACHELOR-NIVÅ

Status	Obligatorisk – Hovedfagområde
Omfang	Minimum 7,5 sp
Struktur	Eget kurs og integrasjon i andre fag

MASTER-NIVÅ

Status	Obligatorisk
Omfang	Minimum 5 sp
Struktur	Eget kurs og integrasjon i andre fag

PhD-NIVÅ

Status	Obligatorisk
Omfang	Minimum 2,5 sp
Struktur	Eget kurs eller integrert i Forskningsetikk

4.3.4 Undervisningsformer

Vi anbefaler at man i undervisningen benytter interaktive undervisningsformer som dialog og debatter, relevante case, presentasjoner, rollespill og workshops, i tillegg til forelesninger og litteraturgjennomgang. Dersom det er relevant kan bedriftsbesøk arrangeres (for eksempel til ledende bedrifter i CSR og miljø) eller eventuelt gjesteforelesere fra ledende bedrifter og frivillig organisasjoner.

Noen eksempler på mulig bruk av forskjellige undervisningsformer er nevnt nedenfor. Mange andre undervisningsformer, eksempler og temaer som ikke er nevnt, kan også brukes.

Debatter

Studentene kan debattere forskjellige spørsmål., som for eksempel: Trenger vi etikk i næringslivet? Og i så fall, hvilken type etikk? Hvordan kan vi investere oljeformuen på en etisk måte? Hvordan håndterte BP

krisen i Mexicogolfen (BP perspektiv, mot fiskere, hytteeiere og ansatte på Deepwater Horizon)? Trenger (store) bedrifter miljøregnskap. Trenger bedrifter miljøledelse?

Case

Studentene kan gis hypotetiske oppgaver som for eksempel å investere 1 million NOK etisk og begrunne hvordan de investerer pengene.

Studentene kan gis i oppgave å analysere etiske investeringer i for eksempel Statens Pensjonsfond: Utland fra forskjellige perspektiv (klima, menneskerettigheter, etc).

Bruk og rapportering av regnskapsinformasjon i Enron og finansinstitusjoners investeringsanbefalinger og Enrons aksjeverdi (mange kjente finansinstitusjoner anbefalte Enron aksjen to måneder før konkurs).

Utfordringer i kaffeindustrien og Fairtrade. Det kan brukes case som Friele eller Cafedirect og situasjonen for de som dyrker kaffe i Afrika og Sør Amerika kan analyseres. Hvordan er fordelingen i verdikjeden?

Andre temaer som kan tas opp inkluderer case knyttet til varsling og sosial dumping.

Presentasjoner

På bachelornivå kan studentene presentere case med etiske dilemmaer (for eksempel bruk av regnskap i Enron) og miljøkatastrofer knyttet til industri og transport (for eksempel Bhopal i India, BP i Mexicogolfen, Full City i Norge og Fukushima i Japan). Alternativt kan studentene presentere bedrifter som er ledende innen CSR og/eller miljø.

På masternivå kan studentene presentere relevante artikler om næringslivsetikk (for eksempel fra *Journal of Business Ethics* og tidsskrifter i relevante fag).

Rollespill

Ved Høgskolen i Telemark brukes rollespill om Statoil og oljesand i Canada samt utfordringer knyttet til dette. Studenter har roller som Statoil direktør, Suncor direktør, Greenpeace aktivist, klimaforsker, representant fra lokalsamfunn, representant fra kanadiske myndigheter og andre roller. Dette har fungert bra og studentene lær om et aktuelt tema på en interaktiv måte.

Film

Det finnes mange filmer som belyser etiske dilemmaer i forretningsvirksomhet, som for eksempel *The Corporation* (utfordringer knyttet til store bedrifter) og *Inside Job* (finanskrisen). Visning av slike kan danne et godt utgangspunkt for interessant diskusjon og refleksjon rundt forskjellige temaer i virksomhetsetikk.

Bedrifts- og andre besøk

I kurset Sustainability Management ved Høgskolen i Telemark har studenter besøkt miljøbedrifter (for eksempel Kebony, Norsk Returmetall og Renewable Energy Corporation. Ved Universitetet i Glasgow har studenter i Business Ethics besøkt et lokalt fengsel, og et fattig område i Glasgow for å stimulere etisk refleksjon.

4.3.5 Lærekrefter

Når det gjelder spørsmålet om hvilke lærekrefter som skal involveres i undervisningen i etikk og samfunnsansvar, som beskrevet ovenfor, ville det ideelle være at de som stod for det anbefalte egne kurset hadde en solid kompetanse ikke bare innenfor det etter hvert svært omfattende etikk- og samfunnsansvarsområdet, men også innenfor et eller flere av de eksisterende hovedfagområdene. Dette ville bidra til å gi undervisningen en god forankring i den økonomisk-administrative virkeligheten studentene vil møte etter endt studium.

Hva den integrerte undervisningen angår, kan den forestås både av den enkelte faglærer og av innhentede gjestelærere med spesiell etikk-faglig kompetanse. Begge alternativer har fordeler og ulemper. Fordelen med det første er at man ville kunne oppnå en høy grad av integrasjon, ved at relevante moralske og ansvarsmessige spørsmål kunne tas opp i tett forbindelse med de aktuelle faglige problemstillinger de knytter seg til. Ulempen er at en god og relevant behandling av disse spørsmålene i mange tilfeller vil fordre en grad av etikk-faglig kompetanse hos faglærer som man normalt kanskje ikke vil kunne forvente. Fordelen med det andre alternativet er at spørsmålene ville kunne gis en mer dyptgående behandling. Ulempen er imidlertid at man ville kunne få en svakere grad av integrasjon, ved at etikk-stoffet ville kunne bli mer løsrevet fra det øvrige stoffet.

Uansett anser vi det som ønskelig for konsistensens del at det integrerte undervisningsopplegget utvikles i samarbeid mellom den aktuelle faglærer og den som har ansvaret for det egne kurset.

Kilder og bibliografi

- Alm, K. (2012) *Yrkesetikk*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Barrow, C. (2006) *Environmental Management for Sustainable Development*, Routledge, London.
- Boatright, J. (1999) *Ethics in Finance*, Blackwell, Oxford.
- Brinkmann, J. (2008) *Ubehagelig Næringslivsetikk*, Licentia Forlag, Bodø.
- Burchell, J. (2008) *The Corporate Social Responsibility Reader*, Routledge, Abingdon.
- Carson, S. og Kosberg, N. (2003) *Etisk forretning*, Cappelen, Oslo.
- Crane, A. (2013) Modern Slavery As A Management Practice: Exploring the Conditions and Capabilities for Human Exploitation, *Academy of Management Review*, Vol 38, No 1, pp. 49-69.
- Crane, A. and Matten, D. (2010) *Business Ethics*, 3rd Edition, Oxford University Press, Oxford.
- Dybvig, D., Ingebritsen, S., Jakobsen, O. og Nystad, Ø. (2013) *Etikk for Økonomifag*, Gyldendal.
- Economist 17.1.2002 Enron, the real scandal.
- Falkenberg, A. (2012) *Kulturverdier, etikk og økonomi for økonomiske og administrative fag*, Fagbokforlaget, Bergen.
- Gardner, G. (2010) Growth in world economic output: Growth slows, pp.72-74, in: *Vital Signs*, Worldwatch Institute, Washington.
- Ghillyer, A. (2010) *Business Ethics, a real world approach*, McGraw Hill, New York.
- Ghoshal, S. (2005) Bad management theories are destroying good management practices, *Academy of Management Learning & Education*, Vol 4, No 1, pp.75-91.
- Gray, R., Adams, C. and Owen, D. (2014) *Accountability, Social Responsibility and Sustainability*, Pearson, Edinburgh.
- Haakas, E. og Gedde-Dahl, S. (2013) Frykter mafiatilstander i byggebransjen, *Aftenposten* 18.9, s.6-7.
- Jørgensen, S. og Pedersen, L.J. (2013) *Ansvarlig og lønnsom: Strategier for ansvarlige forretningsmodeller*, CappelenDamm Akademisk, Oslo.
- Kvalnes, Ø. (2008) *Se gorillaen*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Kvalnes, Ø. (2012) *Etikk og Samfunnsansvar*, Universitetsforlaget, Oslo.
- McPhail, K. and Walters, D. (2009) *Accounting and Business Ethics*, Routledge, Abingdon.
- Midttun, A. (2013) *CSR and beyond, a Nordic perspective*, Cappelen Damm Akademisk, Oslo.
- Nordhaug, O. og Olsen J.B. (2010) *Etikk, ledelse og samfunnsansvar*, Forlag1, Oslo.
- Nyeng, F. (2011) *Etikk og samfunnsansvar*, Abstrakt forlag, Oslo.
- Olsen, J. og Syse, H. (2013) *Næringslivsetikk og samfunnsansvar*, Fagforlaget, Oslo.
- Ravnåsen, S. (2002) *Ånd og hånd, Hans Nielsen Hauges etikk for ledelse og næringsliv*, Luther forlag, Oslo.
- Scholtens, B. and Sievinen, R. (2013) Drivers of Socially Responsible Investing: A Case Study of Four Nordic Countries, *Journal of Business Ethics*, Vol. 115 No 3, pp. 605-616.

- Scott, R. (2008) *Institutions and organizations: Ideas and interests*, Sage Publications.
- Shaw, W. (2003) *Ethics at work*, Oxford University Press.
- Simon, H. (1964) On the Concept of Organizational Goals, *Administrative Science Quarterly*, Vol 9, No 1, pp.1-22.
- State of the World (2013) Is Sustainability still possible? The Worldwatch Institute, Washington.St. Meld. 21 (2011-2012) Norsk Klimapolitikk, Miljøverndepartementet, Oslo.
- Tonge, A., Greer, I., and Lawton, A. (2003) The Enron story: You can fool some of the people some of the time, *Business Ethics: A European Review*, Vol 12, No 1, pp.4-22.
- Weber, M. (1968) *Economy and Society*. Edited by Guenther Roth and Claus Wittich, University of California Press. (s. 24-25) om verdirasjonalitet og formålsrasjonalitet.
- Zsolnais, L. (2013) *Handbook of Business Ethics*, Peter Lang International Academic Publishers, Bern.